

УДК 338

Зоря П. С.

Європейський університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті узагальнено наукові підходи до оцінювання ефективності, зокрема ефективності господарської діяльності аграрного підприємства. Представлено підходи, коли визначення ефективності ґрунтується на використанні валової вартості створеного за певний період продукту, використанні прибутку як результату діяльності або суми прибутку та амортизації. Розглянуто витратний підхід. Проаналізовано методику оцінювання ефективності господарської діяльності підприємства на основі системи часткових та узагальнюючих показників. Представлено показники ефективності використання та відтворення основних виробничих засобів, оборотного капіталу. Охарактеризовано недоліки наявних методик та запропоновано авторське визначення ефективності.

Ключові слова: ефект, ефективність, господарська діяльність, прибуток, витрати, рентабельність.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави та у формуванні її валового національного продукту. Саме цим пояснюється виникнення інтересу до питань, пов'язаних з оцінюванням ефективності господарської діяльності підприємств аграрного сектора економіки, з урахуванням у сучасних умовах синергічного ефекту, спричиненого діяльністю аграрних товаровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток економічної теорії з питань формування сутності та методики оцінювання ефективності діяльності господарюючого суб'єкта, галузі, економіки в цілому зробили вчені О. Василик, А. Касьянов, М. Дем'яненко, В. Леонт'єв, С. Мочерний, В. Новожилов, П. Саблук, А. Череп та ін. З огляду на наявність численних підходів різних авторів до системи показників оцінювання ефективності господарської діяльності підприємств, подальшої конкретизації потребує методика оцінювання ефективності господарської діяльності аграрних підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині існує низка теоретичних підходів до методики оцінювання ефективності господарської діяльності підприємств, які різняться між собою сукупністю показників. Кожна з них має свої переваги та особливості, тому в умовах збільшення частки аграрного сектора економіки серед видів економічної діяльності нагально постає завдання щодо більш ретельного осмислення наявних методичних підходів щодо визначення ефективності господарської діяльності підприємств та вибору найбільш прийняттого з них, на думку автора, для подальшого його використання під час оцінювання ефективності господарської діяльності саме аграрних підприємств з огляду на специфіку їх функціонування.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності ефективності на основі узагальнення підходів до методики оцінювання ефективності господарської діяльності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристика ефективності діяльності підприємства потребує чіткого розуміння понять «ефективність», «ефект», «економічна ефективність», «ефективність виробництва» тощо.

Нині існує чимала кількість різних концептуальних підходів до визначення сутності ефективності, показників, що її відтворюють, інтерпретації результатів розрахунків. Дедалі більше науковців вважають, що під час обчислення ефективності як відносного показника приріст прибутку відображає результат реалізації та послуг, а як витрати, що зумовили цей приріст, доцільно застосовувати вартість використаних ресурсів, які визначають виробничий потенціал [1, с. 26].

В.Г. Андрійчук під ефективністю господарської діяльності пропонує розглядати результативність, яка вимірюється відношенням результату до витрат (ресурсів), причому існує багато видів ефекту та різноманітність витрат. При цьому результат господарської діяльності повинен відповідати цілям і завданням господарської діяльності [2, с. 9].

В економічній літературі запропоновано безліч концептуальних підходів до оцінювання ефективності господарської діяльності.

Більшість авторів [3–5], які формулюють поняття «ефективність», розуміють цю категорію як відношення ефекту (результату) до витрат або ресурсів, що були витрачені на його отримання. Тобто критерії ефективності формуються на основі витратного (спожиті ресурси) і ресурсного (застосовані ресурси) підходів.

Що стосується чисельника формули визначення ефективності, то тут також виділяють три підходи.

1. За результат береться валова вартість створеного за певний період продукту.

2. Як результат діяльності використовується прибуток. Це досить поширений підхід, застосування якого дало можливість сформулювати множину показників рентабельності, коли прибуток зіставляється із собівартістю реалізованої продукції або з вартістю основних фондів, або з величиною активів підприємства чи його капіталом тощо.

3. За результат береться сума прибутку та амортизації. З точки зору попереднього підходу підприємство, яке має від'ємну величину прибутку, автоматично є нерентабельним, а отже, неефективним. Але для економік перехідного періоду, для яких характерними є інтенсивні трансформаційні процеси, на думку окремих економістів, ефективною може вважатися діяльність і такого підприємства, яке не може забезпечити повне відтворення своїх ресурсів, передусім основних фондів. Ідеться про те, що втрати суспільства в разі ліквідації такого підприємства будуть все ж таки більшими, ніж за умови, коли воно продовжуватиме діяльність до повного спрацювання своїх основних фондів [6, с. 42].

Витратний підхід відображає ефект, одержаний з кожної одиниці сукупних витрат або окремо витрат живої або упредметненої праці. Ресурсний підхід покликаний характеризувати ефективність використання ресурсів: трудових, матеріальних, фінансових [7, с. 233].

І.М. Герчикова пропонує рахувати ефективність щодо реальних витрат виробництва. При цьому вона вважає, що ефективність слід визначати за рентабельністю активів, власного і позикового капіталу [8].

А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін пропонують визначати ефективність авансованих ресурсів і ефективність спожитих ресурсів, а також оборотність і рентабельність коштів або їх джерел [9].

О.В. Єфімова приходиться до висновку, що ефективність доцільно визначати за рентабельністю використаного капіталу, причому в разі залучення позикових коштів треба враховувати також фінансові витрати (відсотки). Прибуток для визначення рентабельності автор пропонує використовувати той, що залишається у розпорядженні підприємства [10, с. 363].

Г. Шмален одним з основних критеріїв оцінки діяльності підприємства в умовах ринкової економіки вважає економічність, під якою автор розуміє отримання певного результату за найменших витрат або заданому обсязі витрат [11].

Колектив авторів на чолі з Л.Л. Єрмолович оцінює ефективність господарської діяльності підприємства на основі системи часткових та узагальнюючих показників, причому до часткових пропонується відносити показники, що характеризують ефективність використання основного та оборотного капіталу, робочої сили, які формуються під впливом операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, а до узагальнюючих показників ефективності господарської діяльності – показники формування засобів та їх джерел, сукупного, власного і позикового капіталу, фінансового стану, прибутку, рентабельності продукції та капіталу, реалізації продукції, аналіз якості, ритмічності й асортименту виробленої продукції (робіт, послуг) [12, с. 10–12].

До системи показників, які характеризують ефективність використання та відтворення осно-

вних виробничих засобів, окремі економісти відносять також різні показники. На думку Л.Н. Сіневи [13], до системи показників ефективності використання та відтворення основних виробничих засобів слід включати виробництво валової продукції на одиницю основних засобів і на одиницю земельної площі із застосуванням показників продуктивності праці, собівартості продукції та чистого доходу. А.Є. Булатов до системи показників відносить показники виробництва валової продукції на одиницю основних засобів, а також продуктивність праці і рентабельність виробництва [14].

На думку М.М. Хмелевського, для характеристики економічної ефективності основних засобів та землі достатнім є використання таких показників: виробництво валової продукції і чистого доходу на 1 крб. основних засобів, валова продукція і чистий дохід в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь [15]. Згаданий перелік показників доповнює показником виходу валової продукції на середньорічного працівника, на 100 га ріллі, на одиницю виробничих витрат у цінах поточного року та на людину-день.

П.С. Лоза вважає, що в такому аналізі слід використовувати розрахунок показників продуктивності праці, собівартості, валової продукції на одиницю земельної площі і чистого доходу з розрахунку на одиницю основних засобів [16]. В.Я. Дзикович і Ю.Г. Мусяка пропонують обчислення таких показників, як відношення чистого доходу до виробничих засобів та виробництва валової продукції на одиницю виробничих засобів [17]. О.Г. Зельднер ефективність використання основних засобів убагацьчає в розрахунку показників виходу валової продукції, обсягів валового і чистого доходу на одиницю основних засобів, усіх виробничих засобів, а також у застосуванні показника рентабельності виробництва [18].

Я.М. Гінзбург [19] пропонує визначати ефективність використання основних засобів через техніко-економічні (натуральні) та узагальнюючі (вартісні) показники, система яких включає основні, додаткові та окремі показники. До основних, на думку вченого, слід віднести: ефективність використання землі, виробництво кінцевої продукції на душу населення, продуктивність живої праці, продуктивність сукупної (живої та уречевленої) праці; додаткових – вартість кінцевої продукції, чистої продукції і чистого доходу на одиницю капітальних вкладень і основних засобів, відношення приросту цих показників до капітальних вкладень або приросту основних засобів; окремих – собівартість одиниці праці, сезонну і змінну норму виробітку машин і механізмів, строк служіння устаткування, продуктивність одиниці устаткування.

Окремі дослідники проблеми вважають, що для визначення економічної ефективності використання основних виробничих засобів доцільно поєднувати вартісні показники з натуральними. Так, А.П. Покин'єва, крім вартісних показників, які характеризують ефективність вико-

ристання основних засобів, виділяє групу натуральних показників: усі техніко-економічні показники роботи двигунів, машин та ін. Група вартісних показників ураховує: відношення національного доходу на одиницю вартості основних засобів; чистого доходу до основних і оборотних засобів (рентабельність); обсягу виробленої продукції до основних виробничих засобів (фондовіддача) та продуктивність праці. Як додаткові показники, на думку автора, слід включати вихід валової продукції на одиницю виробничих витрат; термін окупності капітальних вкладень на формування основних засобів; фондовіддачу і продуктивність праці, обчислені за величиною валового доходу; обсяги продукції сільського господарства, валового і чистого доходу на одиницю земельних угідь, а також собівартість продукції [20].

Під час аналізу ефективності використання основних засобів А.Ф. Бочко [21] і В.В. Болдін [22] рекомендують визначати показники фондовіддачі і рентабельності, причому перший – через відношення валової продукції до основних засобів, а другий – прибутку (чистого доходу) до суми основних і оборотних виробничих засобів.

Багато вчених-економістів до системи показників ефективності основних виробничих засобів відносять показники фондовіддачі

і фондомісткості продукції, причому пропонують застосовувати дані показники як загальні показники ефективності основних виробничих засобів. На нашу думку, згадані вище показники формують основне уявлення про ефективність використання основних засобів, проте разом із тим потребують використання додаткових показників ефективності їх використання, які не прив'язані до вартості основних засобів, що формуються, як правило, протягом тривалого часу і не відтворюють їх реальної вартості, а отже, і реальної ефективності, враховують рівень спеціалізації і структури виробництва аграрного підприємства тощо.

Чимало вчених-економістів дотримуються думки про те, що ефективність використання основних виробничих засобів можна визначити за допомогою одного «синтетичного» показника. Так, В.Є. Ільмендеев за узагальнюючий показник економічної ефективності основних засобів пропонує брати відношення вартості валової продукції за мінусом матеріальних витрат і оплати праці до середньорічної вартості основних засобів [23]. Ф.К. Каюмов узагальнюючим показником ефективності використання основних засобів вважає відношення чистого доходу до економічної оцінки землі та основних засобів [24]. Т.Н. Вечерко пропонує визначати ефективність використання основних засобів через

Таблиця 1

Традиційні показники ефективності використання оборотних активів

Показники	Алгоритм розрахунку	Економічна сутність
1. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	[виручка від реалізації продукції] : [середній залишок оборотних активів за період]	Коефіцієнт оборотності показує число обертів, здійснених оборотними активами підприємства за період(зазвичай за рік), або, що те ж саме, – обсяг реалізованої продукції в розрахунку на 1 грн. оборотних активів. Прискорення оборотності можливе або у разі збільшення виходу продукції на одиницю оборотних активів, або у разі зменшення обсягу оборотних активів, необхідних для виробництва такої ж кількості продукції.
2. Коефіцієнт завантаження оборотних активів	[середній залишок оборотних активів за період] : [виручка від реалізації продукції]	Показник, зворотний коефіцієнту оборотності; це сума оборотних активів, авансованих на 1 грн. виручки від реалізації продукції. Чим менший коефіцієнт завантаження, тим ефективніше використовуються оборотні активи.
3. Коефіцієнт прибутковості оборотних активів	[величина прибутку від реалізації продукції] : [середній залишок оборотних активів за період]	Характеризує величину прибутку, що припадає на одну грошову одиницю вартості оборотних активів
4. Тривалість одного обороту	[360] : [коефіцієнт оборотності оборотних активів]	Це середній час (у днях), за який підприємству повертаються його вкладення в оборотні активи у вигляді виручки від реалізації продукції. Зменшення тривалості обороту свідчить про поліпшення використання оборотних активів. Прискорення оборотності оборотних активів можна оцінити за їх абсолютним і відносним вивільненням з обороту.
5. Сума вивільнення оборотних активів за рахунок прискорення оборотності	[виручка від реалізації продукції у звітному періоді] : [середня тривалість одного обороту в базисному періоді – середня тривалість одного обороту в звітному періоді] : [360]	Зменшення тривалості обороту свідчить про поліпшення використання оборотних активів. Прискорення оборотності оборотних активів можна оцінити за їх абсолютним і відносним вивільненням з обороту. Під абсолютним вивільненням розуміється зниження суми оборотних активів у поточному році порівняно з попереднім за того ж обсягу реалізації продукції або за його збільшення. Відносне вивільнення має місце, коли темпи зростання обсягів продажу випереджають темпи зростання оборотних активів. У цьому разі меншим обсягом оборотних активів забезпечується більша виручка.
6. Матеріаломісткість виробленої на підприємстві продукції	[матеріальні витрати] : [валова (товарна) продукція]	Характеризує рівень використання матеріальних оборотних фондів і показує, скільки матеріальних ресурсів використано в процесі виробництва одиниці продукції

Джерело: складено на основі [33, с. 250–293]

рентабельність сукупного фонду – відношення чистого доходу до основних засобів за мінусом амортизації [25].

Узагальнюючи дослідження зарубіжних учених, Г.В. Савицька [26] пропонує застосовувати такі показники ефективності використання оборотного капіталу, як коефіцієнт оборотності оборотного капіталу та тривалість одного обороту оборотного капіталу.

Є.В. Мних [27] пропонує визначати оборотність дебіторської заборгованості як складової частини оборотних активів. Р.А. Костирко [28] та Л.М. Чернелевський [29] вважають доцільним аналізувати оборотність сукупних активів, чистих активів, оборотних активів, у тому числі товарно-матеріальних запасів, дебіторської заборгованості, грошових коштів.

Стосовно методики аналізу ефективності використання оборотних активів інших вітчизняних авторів [30–32], то вона зводиться до порівняння фактичного часу обороту оборотних активів у днях із плановим, визначенні зміни їх оборотності та суми вивільнених з обороту чи додатково залучених в оборот коштів. Проведене дослідження дало змогу виділити традиційні показники оцінки ефективності використання оборотного капіталу (табл. 1).

Але слід зазначити, що розглянуті методики не є повними, адже вони не передбачають визначення впливу чинників, що зумовлюють зміну оборотності оборотних активів та резервів прискорення їх оборотності, тоді як одним із головних завдань аналізу господарської діяльності є пошук резервів підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання.

Висновки. Таким чином, з огляду на численні підходи до оцінювання ефективності господарської діяльності підприємства, під ефективністю логічно, на думку автора, розуміти кількісне або якісне вираження отриманого ефекту від запланованого результату, кількісне вираження якого, враховуючи ймовірний знак запланованого результату (позитивний чи негативний у цифровому вираженні), може мати у тому числі і від'ємне значення, оскільки формування в динаміці зменшення збитку від господарської діяльності в розрахунку на одиницю витрат також можна трактувати як ефективність господарської діяльності; якісне ж вираження отриманого ефекту полягає у підвищенні престижу сільського способу життя, збереженні та відновленні функціонуючих екосистем.

Список літератури:

1. Воронкова А.Е. Диагностика stanu підприємства: теорія і практика : [монографія] / А.Е. Воронкова. – Харків : ІНЖЕК, 2008. – 520 с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : [монографія] / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 292 с.
3. Иваниенко В.В. Финансовый анализ : [учеб. пособ.] / В.В. Иваниенко ; 2-е изд. – Х. : ИНЖЭК, 2003. – 176 с.
4. Иващенко Н.П. Экономика фирмы : [учебник] / Н.П. Иващенко. – М. : ИНФРА, 2006. – 528 с.
5. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. – 424 с.
6. Економіка підприємства : [підручник] / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2005. – 608 с.
7. Отенко В.І. Формування аналітичного інструментарію оцінки ефективності діяльності підприємства / В.І. Отенко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 5. – С. 232–237.
8. Герчикова И.Н. Менеджмент : [учебник для вузов] / И.Н. Герчикова ; 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ, 2007. – 499 с.
9. Шеремет А.Д. Финансы предприятий : [учебник для вузов] / А.Д. Шеремет, Р.С. Сейфулин. – М. : ИНФРА-М., 1999. – 343 с.
10. Ефимова О.В. Финансовый анализ / О.В. Ефимова ; 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Бухгалтерский учет, 2002. – 528 с.
11. Шмален Г. Основы и проблемы экономики предприятия / Г. Шмален ; пер. с нем. – М., 1996. – 512 с.
12. Ермолович Л.Л. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учеб. пособ.] / Л.Л. Ермолович, Л.Г. Сивчик, Г.В. Толкач ; под. общ. ред. Л.Л. Ермолович. – Мн. : Интерпрессервис ; Экопрессервис, 2001. – 576 с.
13. Синева Л.Н. Основные фонды и хозрасчет в совхозах / Л.Н. Синева. – М. : Экономика, 1967. – С. 64–65.
14. Булатов А.Е. Закономерности воспроизводства основных фондов в сельском хозяйстве / А.Е. Булатов. – М. : Экономика, 1972. – 167 с.
15. Хмелевский Н.Н. Методика анализа использования основных фондов в колхозах / Н.Н. Хмелевский. – М. : Экономика, 1964. – С. 79.
16. Лоза П.С. Воспроизводство и использование основных фондов в сельском хозяйстве / П.С. Лоза. – М. : Экономика, 1972. – С. 83–83.
17. Дзикович В.Я. Фондовіддача та шляхи її підвищення / В.Я. Дзикович, Ю.Г. Мусяка. – К. : Урожай, 1971. – С. 30, 80.
18. Зельднер А.Г. Эффективнее использовать производственные фонды колхозов / А.Г. Зельднер. – М. : Колос, 1971. – С. 22–23.
19. Гинзбург Я.М. Совершенствование методов определения эффективности капитальных вложений и основных фондов / Я.М. Гинзбург // Экономика сельского хозяйства. – 1981. – № 1. – С. 50–54.
20. Покинйчереда А.П. Экономико-статистическое изучение производственных фондов колхозов и совхозов / А.П. Покинйчереда. – М. : Статистика, 1972. – 150 с.
21. Бочко А.Ф. Производственные фонды и финансы совхозов / А.Ф. Бочко. – М. : Финансы, 1974. – С. 97–98.

22. Болдин В.В. Производственные фонды колхозов / В.В. Болдин. – Горький : Волго-Вятское кн. изд., 1974. – С. 28.
23. Ильмендеев В.Е. Пути повышения эффективности использования основных производственных фондов в сельском хозяйстве / В.Е. Ильмендеев. – Куйбышев, 1988. – С. 34.
24. Каюмов Ф.К. Эффективность капиталовложений и основных фондов в хлопкосеющих хозяйствах / Ф.К. Каюмов. – Ташкент : ФАН, 1977. – С. 140–141.
25. Вечерко Т.Н. Основные фонды – материальная база интенсификации колхозного производства / Т.Н. Вечерко. – Минск : Ураджай, 1975. – С. 125.
26. Савицька Г.В. Аналіз господарської діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Г.В. Савицька ; 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 668 с.
27. Мних Є.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : [підручник] / Є.В. Мних. – К. : КНТЕУ, 2008. – 513 с.
28. Костырко Р.А. Финансовый анализ : [учеб. пособ.] / Р.А. Костырко. – Х. : Фактор, 2007. – 772 с.
29. Чернелевський Л.М. Економічний аналіз на підприємствах промисловості і торгівлі : [підручник] / Л.М. Чернелевський. – К. : Пектораль, 2003. – 308 с.
30. Коць О.О. Ефективність використання оборотних активів українськими підприємствами / О.О. Коць, М.А. Цікайло // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.10. – С. 218–224.
31. Ломачинська І.А. Механізм управління фінансами підприємств в умовах трансформації економіки : [монографія] / І.А. Ломачинська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 280 с.
32. Экономика предприятия и отраслей АПК : [учебник] / П.В. Лециловский, В.Г. Гусаков, Е.И. Кивейша [и др.] ; под. ред. П.В. Лециловского, В.С. Тонковича, А.В. Мозоля. – Минск : БГЭУ, 2007. – 574 с.

Зоря П. С.

Европейский университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ И ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Резюме

В статье обобщены научные подходы к оценке эффективности, в том числе эффективности хозяйственной деятельности аграрного предприятия. Представлены подходы, когда определение эффективности основывается на использовании валовой стоимости созданного за определенный период продукта, использовании прибыли в качестве результата деятельности или суммы прибыли и амортизации. Рассмотрен затратный подход. Проанализирована методика оценки эффективности хозяйственной деятельности предприятия на основе системы частных и обобщающих показателей. Представлены показатели эффективности использования и воспроизводства основных средств, оборотного капитала. Охарактеризованы недостатки существующих методик и предложено авторское определение эффективности.

Ключевые слова: эффект, эффективность, хозяйственная деятельность, прибыль, расходы, рентабельность.

Zoria P. S.

European University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DETERMINATION OF ESSENCE AND EVALUATION OF EFFICIENCY OF ECONOMIC ACTIVITY OF AGRARIAN ENTERPRISES

Summary

Presented approaches to determine the efficiency based on the applying of gross value of product created over a certain period, to evaluate income as a result of activity or sum of profit and depreciation. Considered cost approach. Analysed the method of evaluating the effectiveness of economic activity based on partial and general indicators system. Presented productivity indicators and reproduction of core resources, circulating capital. Characterized weaknesses of existing methods and proposed the author's definition of effectiveness.

Keywords: effect, effectiveness, economic activity, income, expenses, profitability.